

Марцінків Р.Р.

Університет Короля Данила

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН

У статті розкриваються правові засади організації компетентностей та повноважень Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. Встановлено, що компетенція СБ ОУН регулювалася відповідними інструкціями та наказами, що видавалися референтурою і центральним проводом ОУН. Основні компетенції СБ ОУН зумовлювалися поточними завданнями націоналістичного проводу, а також оперативною ситуацією, що складалася в умовах війни чи протистояння з радянськими і німецькими спецслужбами. Первинно на СБ покладалася поліцейні та охоронні функції, в тому числі охорона керівництва ОУН. У подальшому повноваження структури видозмінювалися у відповідності до воєнно-політичної ситуації. При СБ був також кримінальний відділ, який вів боротьбу з кримінальними злочинами як усередині ОУН, так і серед цивільного населення. При цьому їхнім завданням було тільки виявлення подібних злочинів, а розслідування і здійснення судових вироків у кримінальних проступках не входили в компетенцію СБ, тільки у випадку безпосереднього наказу теренового провідника.

Архівні документи доводять, що з часом СБ була наділена судовими повноваженнями, а з огляду на те, що її діяльність спрямовувалася насамперед на протидію ворожим спецслужбам, більшість вироків, які виносились за зраду чи контакт з радянськими, німецькими спецслужбами чи польським націоналістичним підпіллям, передбачали вищу міру покарання – смертну кару. Застосовувалася смертна кара через повішення; смертна кара з реабілітацією (особа повинна була визнати свою провину і публічно розкаятися, але на практиці таку міру покарання застосовували рідко, в більшості випадків усіх зрадників страчували публічно, що носило ідеологічний характер і мало протидіяти поширенню зрадництва); покарання у формі «чорної роботи» (моральне покарання). Суворість покарання зумовлювалася оцінкою самого правопорушення й особи, котра його вчинила. Право карати мав уповноважений від СБ, а також той, хто вів слідство. Крім цього, діяв ще розвідувально-інформаційний відділ. До завдань цього відділу належала перевірка інформації та інформаторів, які були двох категорій – випадкові та навчені.

Ключові слова: Служба безпеки, ОУН, компетенції, повноваження, правове регулювання, орган влади.

Постановка проблеми. Дослідження українського національно-визвольного руху ХХ ст. належить до найдискусійніших проблем історико-правової науки. Якщо визвольні змагання 1917–1921 рр. отримали широке висвітлення і всебічний аналіз, то діяльність Організації Українських Націоналістів (Далі – ОУН) є об'єктом численних дискусій як серед науковців, так і серед пересічних громадян. Ключовою перешкодою для об'єктивного висвітлення діяльності ОУН є, на нашу думку, заполітизованість проблеми й утверджені в радянський період стереотипи про колабораціонізм не тільки ОУН, а всіх жителів Західної України в часи Другої світової війни.

З огляду на зазначене наукова актуальність нашого дослідження полягає в необхідності розкриття окремих аспектів діяльності ОУН, зокрема компетентності та повноважень її силових інститу-

цій, таких як Служба безпеки (далі – СБ ОУН). Встановлення правових підстав до створення і діяльності СБ ОУН дозволить не тільки нівелювати прогалини в дослідженні національно-визвольного руху ХХ ст., а й дати об'єктивну оцінку подій, що мали місце у 1939–1945 рр. та повоєнні десятиліття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Я. Антонюка, М. Гавришко, В. Єфіменко, О. Резніка та ін. Специфікою згаданих досліджень є акцентування уваги на історичних обставинах створення і розвитку СБ ОУН, тоді як правові аспекти діяльності не беруться до уваги.

Постановка завдання. Метою дослідження є виокремлення правових підстав до створення та діяльності Служби безпеки ОУН, визначення її компетентностей та повноважень як виконавчого органу влади.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для встановлення правового статусу СБ ОУН і можливої кваліфікації її як виконавчого органу влади слід дати визначення поняттю компетенції. Під останньою прийнято розуміти сукупність установлених в юридичній чи неюридичній формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати і контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності [20, с. 197]. Власне компетенція включає в себе: 1) предмет відання – сферу діяльності; 2) межі дії – просторово-територіальні рамки та будь-які інші рамки, в яких здійснюється діяльність підрозділу; 3) повноваження – сукупність прав і обов'язків державних органів, посадових осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [17, с. 182]. Чітке визначення і закріплення на законодавчому рівні повноважень певного органу дає змогу здійснити покладені на нього завдання і функції. Аналіз практичної діяльності СБ ОУН, а також нормативної бази, що регулювала її діяльність, дає підстави стверджувати про наявність усіх трьох складників компетентності як правової категорії.

Компетенція СБ ОУН врегульовувалася відповідними інструкціями та наказами. Відповідно до Інструкції від червня 1946 р. СБ ОУН проводила свою діяльність на основі інструкцій зверхників¹, тісно співпрацюючи і інформуючи своїх організаційних зверхників на місцях [8, арк. 13]. Компетенція СБ впливала з поточних завдань організації ОУН у цілому. Так, первинно на СБ поклалися поліцейні та охоронні функції. У подальшому повноваження структури видозмінювалися у відповідності до воєнно-політичної ситуації.

До компетенції СБ ОУН відносилось таке.

1. Боротьба із зовнішньою агентурою (забезпечення можливості діяльності Організації та охорона українського громадянства).

2. Боротьба з внутрішньою агентурою (охорона перед провокаціями) [5, арк. 298]. Виходячи із цього завдання, обов'язком СБ ОУН було виявлення серед членів ОУН агентів НКВД – НКГБ («сексотів») та їх фізичне знищення. Крім того, до повноважень СБ входило виявлення та фізичне знищення серед місцевого населення тих осіб, які протидіяли ОУН [18, арк. 47].

Згідно з «Інструкцією до подання матеріалів до картотеки» передбачалося збирання відомостей про: 1) людей, запідозрених в агентурній роботі, а також перевірка відомостей про них із різних джерел; 2) тих, хто втік із МВД-МГБ, ЧА, Сибіру (коли втік, звідки, хто з ним був, теперішній стиль життя); 3) тих, які були заарештовані та звільнені (хто заарештував, за що, хто і як допитував, за можливості отримати зміст допиту, на якій підставі звільнений, що сталося з тими, хто був заарештований разом із ним); 4) тих, що повернулися з Німеччини добровільно; 5) тих, хто зголосилися з «повинною» (коли і як зголосився, що робив перед оголошенням, що про нього знали органи поліції, що зараз робить, чи був допитуваний органами поліції, як довго, і про що питали); 6) всіх, хто перейшов на легальний стан (коли легалізувався, хто допоміг у цьому); 7) всіх колишніх міліціонерів за першої більшовицької окупації, голів сільрад, міськрад, секретарів; учителів зі східноукраїнських земель (як поводяться); 8) персональний склад МВД – МГБ (крім біографії, подавати особисту характеристику); радянську адміністрацію [9, арк. 227]. Зрозуміло, що отримання таких відомостей потребувало безпосереднього допиту особи, а отже, у функції СБ входило проведення допитів.

В інструкції для членів СБ від 01.01.1945 – 15.01.1945 р. вказувалося про необхідність налагодити розвідку, затримувати всіх підозрілих чоловіків і жінок, які з'явилися на терені, здійснювати їх перевірку, підозрілих ліквідувати, під час затримання бути обережними; арештовувати дезертирів; арештовувати всіх випущених більшовиками та допитувати їх, якщо когось видали, то розстрілювати, теж саме стосувалося сексотів та їхніх родин; ліквідувати істребітелів та їхні родини; пропагандистів залишати на місці з картою. Бійцям СБ заборонялося ставати в лінійну боротьбу, натомість дозволялося робити засідки на НКВД [10, арк. 35].

3. Боротьба з диверсійними групами [5, арк. 298].

4. Контроль за нормативністю поведінки підпільників і повстанців серед населення та у своєму середовищі [4, с. 94; 19, с. 114]. Сюди також відносилася боротьба зі службовими зловживаннями в підпільній мережі (господарсько-фінансовими зловживаннями в підпіллі ОУН і УПА) [1, с. 27].

5. Перевірка кадрів. Кожна організаційна клітина від окружної і нижче мала право і обов'язок цікавитися всіма справами на терені, з перевірки всіх кадрів своєї клітини та за дорученням іншої клітини. Однак вирішувати питання про усу-

¹ Зверхник – керівник

нення або арешт якоїсь людини не мала права, а передавала матеріали до референта СБ, який відповідав за перевірку кадрів і боротьбу з ворожою агентурою всередині організації. Перевірку кадрів проводили постійно, а не в певний установлений термін часу [7, арк. 223]. Перевірки підлягали не тільки низові структури, але й керівний склад. В інструкції «Робота розвідника всередині» розвіднику пропонувалося зосередити свою увагу на керівникові організаційної ланки й таких моментах його поведінки: як він займається поповненням організації новими людьми, наскільки вміє згуртувати своїх підлеглих і визначити їхні обов'язки, чи користується авторитетом серед підпільників і місцевих мешканців, як він ставиться до своїх прямих обов'язків, наприклад, наскільки знає свою територію. Вивчення за допомогою апарату таємних помічників життя та діяльності керівників і особового складу організації давало змогу вчасно виявляти випадкових, нестійких в ідейному плані, байдужих до підпільної роботи людей [6].

6. Результат перевірки – проведення чистки кадрів шляхом ізоляції або фізичного знищення [19, с. 69].

7. Контроль за виконанням директив Головного «проводу» нижчестоящими організаціями [19, с. 70–71]. Цю функцію виконували працівники вищої ланки спецпідрозділу (надрайону, округу, області) [6].

8. Нагляд за дотриманням конспірації в роботі ОУН. Цим питанням завідував спеціально існуючий при СБ політичний відділ.

9. При СБ був також кримінальний відділ, який вів боротьбу з кримінальними злочинами як усередині ОУН, так і серед населення. Кримінальні справи не входили в компетенцію СБ, тільки у випадку безпосереднього наказу теренового провідника. Однак до компетенції СБ відносилися кримінальні справи всередині самої служби [18, арк. 47] й ті, які стосувалися агентурної діяльності [5, арк. 297].

СБ ОУН мало право застосування і виконання покарання стосовно:

- колишніх членів, агентів-внутрішників;
- українців та іноземців на службі у ворога;
- комуністів, сексотів, працівників поліції, явних чи служників;

До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, СБ ОУН застосовувало такі види покарань:

Смертна кара через повішення – застосовувалася до агентів-внутрішників, резидентів, активних секретних співробітників і розвідників;

Смертна кара з реабілітацією – застосовувалася до осіб, які на 100% визнали вину, неактивних сексотів, членів організації сексотів, що повідомили про агентурну роботу;

Покарання у формі «чорної роботи» у вигляді морального покарання, буків, тяжкої роботи – застосовувалася до підпільників за несвідому працю у ворога [5, арк. 297].

Суворість покарання в другому і третьому випадках виходила з оцінки самого правопорушення й особи, котра його вчинила: а) моральний стан особи; б) заслуги для українського народу; в) її робота як агента; г) гарантія, що надалі особа припинить агентурну діяльність; д) обставини, за яких обвинувачена особа потрапила до ворога (була поранена і не могла втекти); е) обставини, в яких діяли (організаційний стаж (вищий стаж – вища кара, нижчий – нижча), постава в злочині) [5, арк. 298].

Право карати мав уповноважений від СБ, а також той, хто вів слідство. СБ також мало судові функції стосовно підсудних – не членів ОУН, якщо це стосувалося агентурної діяльності [16, арк. 20]. Із цією метою діяв Надзвичайний суд безпеки (НССБ) [14, арк. 483], який затверджував покарання. На кожен конкретний випадок складався протокол [5, арк. 298].

Іншим видом покаранням було пониження в посаді чи усунення від виконання обов'язків.

Відповідно до наказу Ч. 2: про надання дозволу на смертні присуди від 10.10.1943 р. до референтів СБ ВН (військові надрайони), поліційно-виконавчі відділи СБ ВР (військових районів) і військових підрайонів мали право видавання смертних присудів лише ворогам українського народу. Ворогами українського народу вважалися всі комуністи (без огляду на національність), поляки, співпрацівники німецької поліції (без огляду на національність). Також ними вважали тих українців, які співпрацюють із ворогами, не виконують наказів УПА, зрадників. Тих осіб, які були членами УПА, і провинною яких було порушення порядку і приписів УПА, право карати мав тільки Революційний Трибунал при референтурі СБ (до таких проступків відносилися зловживання організаційним майном або невиконання наказів). Компетенція Революційного Трибуналу СБ ВН охоплювала тільки членів підрайонних референтур включно. Для керівного активу районних референтур смертний присуд мав бути затверджений революційним трибуналом референтури СБ Військового Округу. Військові округи створюються із серпня 1943 р., у складі ВГО

(з липня 1943 р. територію ПЗУЗ було перейменовано на Військову Генеральну Округу (ВГО) на чолі з Д. Клячківським) створювалися Військові округи (ВО), кожен з яких мав на своїй території групу УПА з 3-х чи 4-х загонів [2, с. 52]. При референтурі СБ ВН референти зобов'язувалися якнайскоріше створити Революційний Трибунал. У його склад повинні були ввійти Командант В.Н. референт СБ, політичний референт, господарчий референт, один правник. Якщо звинуваченою була жінка, то до складу революційного трибуналу включалася провідниця жінка (референт Червоного Хреста) [12, арк. 207].

Починаючи з 1944 р., СБ веде розвідку проти Червоної Армії, створюючи в її тилу спеціальні розвідувальні групи із середовища учасників ОУН. Також СБ через дипломатичну референтуру Головного проводу ОУН вело розвідку за кордоном [13, арк. 60]. Відповідно до наказу «Справа про діяльність розвідки СБ» від серпня 1944 р. функції розвідки СБ передані комендантам СБ підрайонів і районів. Колишній станичний комендант СБ тепер ставав комендантом розвідки в станиці. Станичний комендант розвідки мав у своєму підпорядкуванні спецрозвідників, а спецрозвідник у своєму підпорядкуванні мав декілька інформаторів [15, арк. 200].

В Організаційному документі про завдання розвідки від 04.12.1944 р. до завдань СБ ОУН входило: взяти під спостереження всіх колишніх більшовицьких урядовців і комсомольців; збирати докладну інформацію про рух військ, НКВД, НКГБ, місцевих сексотів, теперішні уряди; дії істребителей; подавати в хронологічному порядку всі події, які сталися на терені даного розвідника; подавати детальний список арештованих; зробити детальні списки активних урядовців; зробити списки тих, хто із села пішов до істребителей; подати чисельність людей, що вступили в більшовицьку армію; подавати списки, хто втік із відділів ОУН, де переховується, яку пропаганду веде серед населення; вести розвідку, в кого є зброя, яка амуніція, військові речі; стежити за рухом

невдомих осіб; звіти з розвідки писати старанно, чітко і висилати їх без запізнь на місце призначення [13, арк. 60–61].

СБ виконувало функції насамперед поліційного органу, про що свідчить право на вживання заходів до затримання злочинців і проведення подальших процесуальних досудових дій. Слідство в кожній справі проводив поліційно-виконавчий відділ [12, арк. 207]. Слідчі здійснювали також і оперативно-розшукову діяльність. Завданням слідчого процесу було визначення фактів та причин, що його зумовили [3, арк. 239]. До завдань слідчих належав пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб. Підставою для здійснення оперативно-пошукової діяльності була інформація про злочини чи осіб, які готують або вчинили злочин.

Крім цього, діяв ще розвідувально-інформаційний відділ. До завдань цього відділу належала перевірка інформації та інформаторів, які були двох категорій – випадкові та навчені [11, арк. 26]. Навчені інформатори – це люди, проінструктовані, як збирати інформацію та як її записувати. Інформатор повинен був особисто збирати інформацію, вивчаючи подію чи людей. Мережа інформаторів формувалася з ідейних і надійних елементів.

Висновки. Таким чином, повноваження СБ ОУН були типовими для спецструктури і полягали у внутрішній розвідувальній і контррозвідувальній діяльності з метою виявлення та ліквідації ворожої агентури, знищення функціонерів окупаційної влади, створення власної сітки інформаторів. Однак особливі умови діяльності (спочатку війна, а потім діяльність ворожих спецслужб) зумовили появу нетипових повноважень для цієї структури – поліційних і судових. Перші полягали в забезпеченні правопорядку та праві досудового розслідування, другі – в існуванні Надзвичайного Суду СБ, який виносив судові вироки стосовно справ, які стосувалися компетенції СБ. Це перетворювало СБ ОУН в орган з надзвичайними повноваженнями.

Список літератури:

1. Антонюк Я.М. Протидія служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № XXXI. С. 26–39.
2. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955) Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2014. 1069 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13156/file.pdf>
3. Видання СБ – «Агентура» НКГБ в дії // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13014>
4. Гавришко М.І. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89–107.

5. Додаткові вказівки. Справа про вказівки по роботі СБ // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15464>
6. Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. 2001. № 2 (17). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yefymenko_Valerii/Orhanizatsiia_diialnosti_spetspidrozdlu_OUNb_na_zakhidnoukrainskykh_zemliakh_pislia_Druhoi_svitovoi.pdf
7. Ієрархія. Відповідальність за організаційні кадри // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3425>
8. Інструкції. Електронний архів українського визвольного руху. Ф. 8. Т. 1. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/1141>
9. Інструкція для працівників СБ // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3427>
10. Інструкція для членів СБ // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15461>
11. Інформативна робота // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6401>
12. Наказ Ч:2 про надання дозволу на смертні присуди // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6448>
13. Організаційний документ про завдання розвідки // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6406>
14. Правильник судівництва в ОУН // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3519>
15. Приказ. Справа про діяльність розвідки СБ. (переклад з української). Від серпня 1944 р. // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15448>
16. Протокол допроса обвиняемого Луцкого Александра Андреевича о структуре ОУН от 8 августа 1945 года // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/23548>
17. Резнік О.М. Компетенція та повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 181–184.
18. Стаття про персональні справи, роботу безпеки, співпрацю, роботу, ведення справ // ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6403>
19. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відповідальний редактор професор М. Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. Том. 2. Книга 2 (1945–1946). 696 с.
20. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.

Martsinkiv R.R. LEGAL CONTENT OF THE COMPETENCE AND POWERS OF THE OUN SECURITY SERVICE

The article reveals the legal basis for the organization of competencies and powers of the Security Service of the Organization of Ukrainian Nationalists. It was established that the competence of the OUN Security Council was regulated by relevant instructions and orders issued by the OUN's reference and central leadership. The main competencies of the OUN Security Council were determined by the current tasks of the nationalist leadership, as well as by the operational situation that developed in the conditions of war or confrontation with the Soviet and German secret services. Initially, the Security Council was entrusted with police and security functions, including the protection of the OUN leadership. Subsequently, the powers of the structure were modified in accordance with the military-political situation. The Security Service also had a criminal department that fought criminal offenses, both within the OUN and among the civilian population. At the same time, their task was only to detect such crimes, and the investigation and execution of court verdicts in criminal offenses were not within the competence of the Security Council, only in the case of a direct order of the field leader.

Archival documents show that over time the WB was endowed with judicial powers, and given that its activities were primarily aimed at countering hostile intelligence services, most sentences handed down for treason or contact with Soviet, German intelligence services, or the Polish nationalist underground provided higher punishment – the death penalty. The death penalty was applied by hanging; the death penalty with rehabilitation (the person had to admit his guilt and publicly repent. In practice, this punishment was rarely used, in most cases all traitors were executed publicly, which was ideological in nature and was to counteract the spread of treason); punishment in the form of «black labor» (moral punishment). The severity of the punishment was determined by the assessment of the offense itself and the person who committed it. The right to punish had a representative of the Security Council, as well as the one who conducted the investigation. In addition, there was an intelligence and information department. The tasks of this department included the verification of information and informants, which were of two categories – random and trained.

Key words: Security Service, OUN, competencies, powers, legal regulation, authority.